

УДК 330.837

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ**Жаворонков В. О.**, к.е.н., доцент, Національний авіаційний університет, м. Київ**Жаворонков В. О. Економічний аналіз сучасних теорій інституціоналізму.**

Проведено аналіз сучасних теорій інституціоналізму для визначення переходу економіки до ринкової системи і надалі до постіндустріального суспільства. Визначено базові економічні теорії неінституційної економіки, фактори та процеси, яким інституціоналісти надають вирішальну роль в суспільному розвитку, складові неінституціоналізму, як наукової теорії, основні положення теорії прав власності. Запропоновано методологію для проведення аналізу інститутів, окреслено передумови виникнення та розвитку неінституціоналізму. Охарактеризовано атомістичну методологію, як основу побудови сучасного неінституціоналізму. Зроблено висновок, що нова інституціональна економіка корегує «захисний пояс» дослідницької програми неокласичної та неінституціональної теорії, пропонує більш розгалужену, цілісну та інструментальну методологію, претендує на роль основного напрямку сучасної економічної теорії. Доведено існування відриву сучасної економічної теорії від практики. Абстрагування від специфічно національного та конструювання нової, «глобальної» системи цінностей приводить до поглиблення нерівності країн, виникнення національних конфліктів. Визначено, що неінституціоналізм розглядається як узагальнений неокласичний підхід, результат двоєдиного процесу: неокласичного імперіалізму та неекономічних відповіді на його виклики. Доведено, що з переходом до постіндустріального суспільства відбувається процес перетворення інститутів у внутрішні регулятори поведінки людей, які представлені мораллю. Визначено, що сучасні інституціональні теорії різняться як до теоретичних принципів, так і досліджуваних проблем, а об'єднують їх методологія і критичне ставлення до ортодоксальних економічних теорій.

Zhavoronkov V. Economic analysis of modern theories of institutionalism.

The modern theories of institutionalism is analyzed to move to a market economy system and eventually to the post-industrial society. The basic economic theories of neoinstitutional economics, the factors and processes that institutionalists give a crucial role in social development, components of institutionalism as a scientific theory, the basic tenets of the theory of property rights are defined. The methodology for the institutions analysis study is proposed, the prerequisites of the emergence and development of neo-institutionalism are outlined. Atomistic methodology is characterized as the basis of building a modern institutionalism. It is concluded that the new institutional economics corrects "protective belt" of the research program of neoclassical and neoinstitutional theory. It offers a more extensive, integrated and instrumental methodology that claims to be the mainstream of modern economic theory. The existence of a detachment between modern economic theory and practice is proved. Abstracting from the specific national and construction of a new "global" value system leads to a deepening of inequality of countries, the emergence of ethnic conflict. Determined that neoinstitutionalism regarded as a generalized neoclassical approach, the result of a two-pronged process: the neoclassical imperialism and non-economic responses to its challenges. It is proved that with the transition to a post-industrial society there is a process of transformation of institutions in the internal controls of the people's behavior, that is represented by morality. It was concluded that modern institutional theories are different with theoretical principles and researched issues, and integrated with their methodology and critical attitude to orthodox economic theories.

Жаворонков В. А. Экономический анализ современных теорий институционализма.

Проанализированы современные теории институционализма для перехода экономики к рыночной системе и в дальнейшем к постиндустриальному обществу. Определены базовые экономические теории неоинституциональной экономики, факторы и процессы, которым институционалисты отдают решающую роль в общественном развитии, составляющие институционализма, как научной теории, основные положения теории прав собственности. Предложено методологию для исследования анализа институтов, очерчены предпосылки возникновения и развития неоинституционализма. Охарактеризовано атомистическую методологию, как основу построения современного институционализма. Сделан вывод, что новая институциональная экономика корректирует «защитный пояс» исследовательской программы неоклассической и неоинституциональной теории. Она предлагает более разветвленную, целостную и инструментальную методологию, претендует на роль основного направления современной экономической теории. Доказано существование отрыва современной экономической теории от практики. Абстрагирование от специфически национального, и конструирование новой, «глобальной» системы ценностей приводит к углублению неравности стран, возникновению национальных конфликтов. Определено, что неоинституционализм рассматривается как обобщенный неоклассический подход, результат двуединого процесса: неоклассического империализма и неэкономических ответов на его вызовы. Доказано, что с переходом до постиндустриального общества происходит процесс преобразования институтов во внутренние регуляторы поведения людей, которые представлены моралью. Сделано вывод, что современные институциональные теории отличаются как теоретическими принципами, так и исследуемыми проблемами, а объединяет их методология и критическое отношение к ортодоксальным экономическим теориям.

Постановка проблеми. Економічна практика ставить сьогодні перед дослідниками нові проблеми, які вимагають теоретичного осмислення та практичного вирішення. Нові підходи сучасного інституціоналізму дали можливість у цілому правильно описати соціальні аспекти економічного життя, що було неможливо з методологічних позицій класичної економічної теорії. Вони визнали еволюційний розвиток єдиною можливою формою економічного та соціального прогресу, роль держави в організації ринкової економіки, можливість методологічного об'єднання представників різноманітних течій і напрямів – неокласиків, кейнсіанців, сучасних монетаристів, неолібералів тощо. Тому сьогодні необхідно мати сучасний методологічний та теоретичний інструментарій для побудови теорії економіки, що реформується та відповідає вимогам наукового аналізу прикладних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий вклад в розвиток сучасної інституціональної теорії зробили, як закордонні вчені, зокрема А. Алган, В. Вольчик, Р. Коуз, Р. Нельсон, Д. Норт, Р. Нуреев, М. Олсон, Г. Саймон, О. Сухарев, О. Уільямсон, С. Уінтер, так і вітчизняні дослідники В. Вишневський, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьев, А. Задоя, І. Малий, В. Тарасевич та ін. Але на сьогодні стоїть завдання теоретичного осмислення вже існуючих сучасних економічних теорій та розробки теоретичної схеми придатної для аналізу історично обумовлених перешкод на шляху економічного зростання.

Мета статті. Проведення аналізу сучасних економічних теорій інституціоналізму для визначення переходу економіки до ринкової системи і надалі до постіндустриального суспільства – інтелектуальної економіки (економіки знань).

Викладення основного матеріалу. Сучасний інституціоналізм виник і розвивається у формі неоінституційної економіки завдяки теоріям прав власності та трансакційних витрат, суспільного вибору інституційних змін у новій економічній історії

(кліометрії) та людського капіталу. Він базується на положеннях раннього інституціоналізму, корені якого походять з філософських основ прагматизму та німецької «історичної школи» з її історичним методом, акцентуванням уваги на правових нормах, політиці держави та їх ролі в суспільному розвитку. Прихильники інституціоналізму вирішальну роль в суспільному розвитку надають позаекономічним факторам, а економічним процесам – колективного психологічного забарвлення, конструюючи цим психологічну теорію економічного розвитку.

Фундатором неоінституціоналізму вважається американський дослідник Р. Коуз. Основні складові неоінституціоналізму – теорія прав власності та теорія трансакційних витрат, які досліджують інституційні основи ринку, вплив інституцій, насамперед права, на поведінку фірм і функціонування ринку. Під правами власності розуміють санкціоновані поведінкові норми, сукупність владних прав, поведінкові відносини, що складаються між контрагентами з приводу використання економічних об'єктів, які економічний агент може реалізувати, не піддаючись загрози санкцій з боку інших. «Вочевидь, що ринки, як вони сьогодні існують, для своєї діяльності потребують більше, ніж приміщення, в яких може відбуватися купівля-продаж. Вони потребують також утвердження правових норм, які визначили б права і відповідальність тих, хто здійснює трансакції в цих приміщеннях» [1].

В цілому основними складовими сучасної теорії прав власності є такі положення [2]: під відносинами власності розуміють відносини між людьми; враховуючи обмеженість ресурсів, неминуче виникає конфлікт з приводу їх використання; права власності мають всеохоплюючий характер як над матеріальними, так і над нематеріальними об'єктами; права власності розглядають як санкціоновані суспільством формальні і неформальні правила; ключове місце в аналізі прав власності займає їхня специфікація та розмивання.

В процесі розвитку інституціональної теорії важливу роль відіграють як внутрішні, так і зовнішні по відношенню до самого наукового знання фактори. Вивчення цих факторів продиктовано необхідністю пояснення особливостей методології неоінституціоналізму та уточнення його структури. Неоінституціоналісти зробили спробу аналізу інститутів на підставі атомістичної методології. Внутрішніми передумовами неоінституціоналізму є: обґрунтування можливості введення в економічний аналіз неекономічних обмежень (інститутів); послідовне впровадження принципу методологічного атомізму до аналізу інститутів; збагачення теоретичного інструментарію інституціоналізму теорією ігор; більша результативність неоінституціоналізму в реалізації прогностичної функції. В якості теоретичних інструментів йому відповідають неоінституціональна теорія раціонального вибору, теорія трансакційних витрат, економічна теорія прав власності [3].

Атомістична методологія як основа побудови інституціоналізму, визначає використання в якості методу побудови теорій абстрактне моделювання, яке дозволяє створювати моделі достатньо високої передбачуваної сили. В той же час абстрактні моделі підміняють реальний об'єкт ідеальним, таким чином, зменшуючи значення емпіричної бази. Абстрактне моделювання спроможне адекватно вирішувати проблеми відносно однорідних соціально-економічних систем, в яких економічні агенти мають схожі мотиви поведінки. Ця методологія достатньо ефективна для проведення загальнотеоретичних та прикладних досліджень соціально-економічних систем зі стійкою ринковою економікою, індивідуалістичними поведінковими установками населення, розвинутою та високоспецифікованою системою прав власності.

Нова інституціональна економіка [4] продовжує атомістичну (індивідуалістичну) традицію, корегує «захисний пояс» дослідницької програми неокласичної та неоінституціональної теорії, доповнює її концепцією обмеженої раціональності [5]. Вона пропонує більш розгалужену, цілісну та інструментальну методологію, внаслідок чого відбувається зростання її популярності в закордонній та вітчизняній науці, претендує на роль основного напрямку сучасної економічної теорії.

Глобальна криза 2008-2010 рр. виявила важливу ваду сучасної економічної теорії – відрив теорії від практики. Економісти були не спроможні не тільки передбачити кризу, але й виробити ефективні рекомендації щодо її подолання. В країнах з перехідною економікою, неадекватність сучасної економічної теорії до практики є більш гострішою ніж в країнах з розвинутою ринковою економікою, хоча й там неспроможність її з точки зору виконання практичної функції, неодноразово подавалась критиці. Країни, які проводили незалежну і активну економічну політику, мали змогу уникнути глибокого спаду виробництва та зберегти потенціал динамічного економічного зростання. Тобто, сьогодні необхідна теорія, яка могла би озброїти науковими уявленнями не тільки закономірності і тенденції розвитку економіки, але й особливості і рушійні сили національних економік.

Із теорій інституціоналізму впливають лише універсальні, однакові для всіх країн і на всі часи висновки. Вони носять обов'язково ідеологічний характер, оскільки економічна теорія і за своєю побудовою і історично є «ідеологічно навантаженою» [6]. Сучасна економічна теорія представлена великою кількістю різних підходів, шкіл і напрямів, для яких притаманне принципова неузгодженість філософських та ідейних передумов. Інакше кажучи, різноманітність шкіл та напрямів сучасної економічної науки виступає як форма дозволу імманентно властивого їй протиріччя теорії та практики.

Сучасні тенденції розвитку світового господарства, і передусім глобалізація в її сучасній моделі, ведуть до абстрагування від усього специфічно національного та конструювання нової, «глобальної» системи цінностей, норм поведінки, традицій та ін. Дане положення є основою поглиблення нерівності країн, виникнення національних конфліктів та відторгнення незахідними цивілізаціями дійсно загальнолюдських, універсальних цінностей. Національні особливості проявляються перед усім як специфічне інституціональне середовище національної економіки, оскільки загальний зміст економічної діяльності реалізується опосередковано правом, політикою, правилами, нормами і стереотипами поведінки – всім тим, що створюють інститути суспільства. Визначення специфіки та змісту домінуючого в суспільстві інституціональної матриці, як і механізму взаємодії базових комплементарних інститутів, дозволяє усвідомлено здійснювати інституціональне будівництво та мінімізувати соціальні витрати еволюційного розвитку держав [7]. Але на сьогодні немає цілісної картини національної економіки жодної з пострадянських країн і, як наслідок, немає адекватного аналізу їх стану та тенденцій.

Сучасна вітчизняна економічна наука не може обмежуватися по відношенню до інституціональної теорії Заходу тільки ретрансляційною та адаптивною функціями, оскільки одна з причин західної теорії – неадекватність її наукової методології умовам і характеру пострадянського суспільства та перетворень. Необхідна опора на власні фундаментальні теорії, в тому числі на ті, які при поверхневому розгляді можуть здатися непридатними.

Послідовникам «старого» інституціоналізму – неінституціоналізму (теорії ігор, неповної раціональності, економіки угод, організацій, постіндустріального суспільства, поведінкової економіки або економічної психології та ін.) прийнято відмовляти в прихильності до чіткої методології та зрілого методологічного інструментарію. Неінституціоналізм є гносеологічною відповіддю неокласики на «бунт» «старого» інституціоналізму і розглядається як узагальнений неокласичний підхід [8]. Становлення й розвиток інституціоналізму є результатом двоєдиного процесу: неокласичного імперіалізму як ключової складової імперіалізму економічного та неекономічної відповіді на його виклики. Відповідно неінституціоналізм може бути представлений в якості форми та результату руху протиріччя між вузькою економічною методологією неокласики і неадекватними її евристичному потенціалу об'єктами.

Сила та слабкість інституціоналізму впливають з відсутності завершеної методології і теорії не в меншій мірі, ніж сила і слабкість неінституціоналізму в їх

наявності. З переходом до постіндустріального, постекономічного суспільства відбувається процес перетворення інститутів у внутрішні регулятори поведінки людей, які сприймаються як власні спонукання. Зовнішні інститути залишаються певною гарантією встановлення порядку, але не відіграють вирішальної ролі. Остання переходить до внутрішніх норм регулювання, які представлені мораллю [9]. Мораль є визначальними правилами і нормами, що дає підставу визначити її як інститут. Це інститут, який існує усередині особи, і його немає зовні. Інститути (в тому числі і угоди) продовжують існувати, але втрачають свою визначальну роль, яка переходить до моралі як діалектично створеного інституту.

Важливим поштовхом до розвитку неоінституціоналізму стало підсилення нестійкості суспільного розвитку, протиріччя та аномалії які виникають в процесі трансформації сучасних економічних систем. Потреби реальної економічної політики трансформаційного періоду сприяли утвердженню інституціональної економічної теорії в якості одного з провідних напрямів в сучасній російській та українській економічній думці.

Трансформаційні перетворення економічних систем в рамках сучасної економічної теорії інтерпретуються в контексті теорії інституціональних змін. Теоретико-методологічний потенціал інституціонального підходу у сфері дослідження економічних трансформацій значно перевищує можливості ортодоксальних напрямів економічної думки, але теорія інституціональних змін потребує подальшого історико-економічного аналізу, узагальнення та професійного засвоєння. Таким чином, інституціональний підхід, який реалізується в сучасних дослідженнях можна охарактеризувати низкою декількох основних тез [10]:

- економіка розглядається як відкрита система, розвиток якої досліджується як внутрішньо складний та полідетермінований процес;
- трансформація інституцій це рушійна сила системних перетворень, безпосередніми чинниками інституціональних змін є: суттєві події історії, розвиток інтересів економічних суб'єктів, технологічний прогрес, трансакційні витрати, конкуренція між інститутами, природний відбір інститутів за критерієм ефективності, інноваційної діяльності та ін.;
- інституціональна система суспільства існує у вигляді «інституціональної матриці», інституціональні зміни не обов'язково ведуть до формування ефективних структур;
- в якості найважливішої характеристики трансформаційного процесу розглядається інституціональна нерівновага;
- формування інституціональних рамок відбувається через легалізацію домінантних неформальних правил та інституціональне будівництво, а неформальні поведінкові мережі розглядаються як механізм демпфірування стартових витрат перехідного періоду.

Інституціональна теорія піддала сумніву незмінність природи людини, організації, суспільства, цивілізації та інститутів. Вона вважає, що люди створюють формальні та неформальні правила, які у свою чергу, структурують взаємовідносини між ними, забезпечуючи обміни та соціальні контракти. Еволюційна теорія заперечує раціональну поведінку та відштовхується від неможливості окремого індивіда зробити вибір інститутів, поведінка суб'єкта програмується впливом інститутів та організацій, тому сам принцип суб'єктності як активної, творчої діяльності долається, пригнічується інституціональною структурою [11]. Економічна діяльність людини здійснюється у соціальному просторі, як взаємодія соціальних спільнот та господарських організацій, який занурює індивіда у вже сформовану, існуючу диференційовану ринкову, соціальну, інституціональну інфраструктуру, що відображається на його поведінці, підпорядковується груповим мотивам та інтересам не тільки економічного, але й психологічного творчого характеру.

Висновки. Неоінституціоналізм в основу аналізу ставить не тільки економічні проблеми, а й проблеми соціальні, політичні, етичні, правові тощо. Еволюціонуючи, інституціоналізм набрав нових рис, змінилося його місце, його ідеї позначилися на

поглядах багатьох економістів, його значення постійно зростає. Інституціональні теорії суттєво різняться як щодо теоретичних принципів, так і щодо досліджуваних проблем. Об'єднують інституціональні теорії методологія і критичне ставлення до ортодоксальної класичної і неокласичної теорії. Важливою рисою інституціоналізму є визнання еволюційного розвитку єдиною можливою формою економічного і соціального прогресу, а також провідної ролі держави в організації ринкової економіки, можливості регулювання останньої. Особливої ваги інституціональний підхід набуває після переходу економіки до ринкової системи і надалі до постіндустріального суспільства. Елементи інституціональної системи, а саме: інститути власності, трансакційних витрат, контрактні відносини, звичаї та традиції відіграють головну роль у процесі структуризації ринкового середовища, зумовлюють пріоритетність інституціональних засад формування перехідних економік, сприяють інтеграції економічної системи у цілісність та світову глобальну систему.

Список використаних джерел:

1. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз // – М.: Дело, 1993. – С. 10.
2. Пустовіт Р.Ф. Складові теорії прав власності та їхня реалізація у вітчизняній економіці / Р.Ф. Пустовіт // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. Выпуск 44-2. – Донецк: ДонНТУ, 2013. – С. 132-140.
3. Сазанова С.Л. Методологические принципы, эвристические приемы и методы институциональной теории / С. Л. Сазанова // Институциональная трансформация экономики на постсоветском пространстве: сборник статей Международной научной конференции 17-18 ноября 2011 г. – Кемерово: ООО ПК «Офсет», 2011. – С. 56-61.
4. Уильямсон О. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая контрактация» / О. Уильямсон // Науч. ред. В.С. Катыкало. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
5. Саймон Г. Вехи экономической мысли. Теория фирмы / Г. Саймон, Дж. Стиглер // – СПб., 1992. – Т. 2.
6. Кусургашева Л.В. Практический смысл экономической теории / Л.В. Кусургашева, Л.У. Лубягина // Вестник Российского государственного торгового-экономического университета. 2010. - № 1 (39). С. 70-75.
7. Кирдина С. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С. Кирдина // Вопросы экономики. 2004. - № 10. – С.89-98.
8. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории / А. Шаститко // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 34.
9. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований [монография / под ред. А.А. Гриценко]. – Х.: Форт, 2008. – 938 с.
10. Гражевская Н.И. Теоретико-методологические новации институционализма в исследовании экономических трансформаций / Н.И. Гражевская // Европейський вектор економічного розвитку: Зб. наук. праць. Вип. 2(13). – Дніпропетровськ: Ін-т ім. А. Нобеля, 2012. – С.47-50.
11. Савицька Н.Л. Суб'єктність людини у світлі політичної економії та інституціональної теорії / Н.Л. Савицька // Європейський вектор економічного розвитку: Зб. наук. праць. Вип. 2(13). – Дніпропетровськ: Ін-т ім. А. Нобеля, 2012. – С.317-320.

Ключові слова: неоінституціоналізм, суспільство, аналіз, ринок, інститут, власність.

Ключевые слова: неоинституционализм, общество, анализ, рынок, институт, собственность.

Keywords: neoinstitutionalism, society, analyze, market, institute, property.